hol Kosztolányi rímvarázslatával, nyelvmisztikájával rokon ez a vállalkozás, ez a szómágia, mely a nyelv értelem előtti állapotát próbálja visszaidézni. Tagadhatatlan, hogy Kiss Dénes szójátékai, nyelvi leleményei a költészet új (és nagyon is ősi) lehetőségeit villantják föl, vakmerősége azonban nem ismer határt, s a nyelvi játékosság hol nyelvgyötrő, nyelvficamító mutatványba, hol mosolyt keltő erőltetettségbe csap át. Ott igazán meggyőző, ahol nem a spekuláció eredményét, hanem a szó tényleges varázserejét, a játékosság felszabadító és figyelmet kivánó szépségét érzékeljük.

A kötetben csak néhány helyen találunk évszámot a versek alatt. A legelső vers, az *Önarckép* alatt ez áll: 1958. A kötetzáró *Eligazító* keltezése 1979. január. Több mint húsz év választja el tehát a kötet két pólusát. A legelső vers legelső sora így hangzik: „Arcomat nézem: sosem leszek öreg!" Ha a költő arcán az elmúlt húsz év alatt gyűltek is ráncok, a lélek belső tájairól Kiss Dénes ma is elmondhatja: fiatal maradt, nem öregedett meg. Miben van fiatalságának titka? Miért nem öregedett meg? Erre pedig talán az *Eligazító* utolsó sorában találunk választ: „A versírással a hiábavalóságtól akartam óvni magam." Kiss Dénes megőrizte a verset, és a költészet megőrizte Kiss Dénes lelkének fiatalságát. *(Magvető.)*

TÜSKÉS TIBOR

A szlovákiai magyarság folklórjának reprezentatív antológiája

ROZMARINGKOSZORÚ. SZLOVÁKIAI MAGYAR TÁJAK NÉPKÖLTÉSZETE ÖSSZEÁLLÍTOTTA, A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA KÓSA LÁSZLÓ

Népköltészetünk főbb műfajairól (dal, ballada, mese) és népzenénkről is számos összesítő válogatás látott már napvilágot, ám ha mindezekre *táji* bontásban lennénk kíváncsiak, feltűnő aránytalanságokat tapasztalhatunk. Különösen vonatkozik ez a határainkon kívüli magyarság folklórjára: míg például *Erdély* szinte ontja a különféle válogatásokat, és az utóbbi másfél-két évtizedben a jugoszláviai *Vajdaság—Baranya és Szlavónia* kutatása is felzárkózóban van, a szlovákiai magyarok szellemi kincseiről máig vajmi keveset tudunk. *Ág Tibor—Tőzsér Árpád: Édesanyám rózsafája* (1974) népzene-népdalválogatása törte meg végre a csendet, ezt elég nagy késéssel követte *Ág Tibor—Sima Ferenc: Vétessék ki szóló szívem... Szlovákiai magyar népballadák (1979)* című antológiája, és most végre ez az összesítő válogatás is megjelent az ismert magyarországi szakember, *Kósa László* gondozásában.

A kitűnően képzett, sokoldalú, céltudatos és szorgalmas fiatal kutatóról: *Kósa Lászlóról* csak nemrég rajzoltam szakmai arcképet (ld. *Forrás*, 1978. 1. sz. 80—85. old.), aki most ezzel a reprezentatív, hézagpótló válogatással tovább öregbíti saját hírnevét, nekünk pedig lehetővé teszi, hogy végre áttekintsük a szétszórtan található szlovákiai magyar népköltészet egészét.

A kb. 700 000 főnyi odaáti magyarság folklórját csaknem másfél évszázad óta kutatják, és pl. „palóc népköltési gyűjtemény" címmel vagy alcímmel ez idő alatt négy kisebb válogatás is megjelent már, a teljes körkép azonban mindmáig hiányzott. Pedig a jeles kutatók szinte szünet nélkül fáradoztak a gazdag szellemi kincsek feltárásán: így pl. a klasszikussá vált, első és máig egyik legjobb gyűjtőnk és szer-

kesztőnk: *Erdélyi János* nyitja a sort, a századfordulón itt is tevékenykedik az országjáró és felfedező *Vikár Béla;* legalaposabban pedig a nyugati *Galántától* a keleti *Kasságig Kodály Zoltán* tárja fel a Felföldet, de megfordult itt *Bartók Béla* és többen mások is. Az utóbbi évtizedekben *Vargyas Lajos, Manga János* és a már említett *Ág Tibor* nevét emelhetjük ki a meglehetősen népes táborból. E feltáró munka részleteit *Kósa László* tudománytörténeti áttekintéséből (21—32. old.) behatóbban is megismerhetjük, a kutatás eredményeit és hiányosságait pedig főként a jegyzetekből. Ilyen összesítés kapcsán derül ki pl., hogy mennyire elhanyagolt a felföldi magyar népmesekutatás, egyetlen igazán hiteles (tehát magnóval gyűjtött, fonetikusan lejegyzett) szöveg sem áll rendelkezésünkre. De még az előnyben részesített zenés műfajok közül is hiányoznak vagy csak szórványosan kerültek rögzítésre a koldusénekek, átokdalok, summásdalok, a különféle történeti énekek és egyéb műfaji csoportok is. A gyűjtés korántsincs még befejezve.

Az említett hiányosságok és aránytalanságok ellenére is tízezres tételekből kellett *Kósa László*nak gyűjteménye 960 szövegét kiválogatnia; e források nemcsak szétszórtak, hanem sok esetben kéziratosak is, és így ebben az antológiában első közlésekkel, sőt a szerkesztő saját gyűjtéseivel is találkozhatunk. Mindez csak növeli a kötet értékét. Néhány számadat rávilágít a munka nagyságára: Szlovákia 246 helységéből ezúttal 30-féle műfaji csoport, illetve műfaj kerül bemutatásra. A szerkesztő alaposságára jellemző, hogy majdnem ezer szövegéből 45 szép balladát is közzétesz, *Ág Tibor—Sima Ferenc* egyidejűleg megjelent, imént idézett balladaválogatása is „csak" 54 típust vonultat fel, igaz, ott több a változat, és a szerzőpáros már *Vargyas Lajos* legújabb eredményeit is figyelembe vehette, míg a *Kósa*-féle válogatás még nem.

Kósa László a szlovákiai magyar tájak népköltészetéből reprezentatív gyűjteményt kívánt nyújtani. Ennek érdekében előbb bemutatja az odaáti magyar népcsoportokat (10—20. old.), újrafogalmazva és kiegészítve közös könyvük (*Kósa László—Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Bp. 1978) szerzőtársának leírásait (Bodrogköz, Csallóköz, Mátyusföld, Zobor-vidék), és kidolgozta, illetve összefoglalta az eddig külön nem szereplő magyar népcsoportokat (Garam mente, Gömör, Kassa vidéke) is. Jó szolgálatot tett vele a magyar néprajzi kutatásnak.

E gyűjtemény lehetőség szerint táji és műfaji teljességre törekszik, és elsősorban esztétikai elveket követ, igyekszik megőrizni a főbb nyelvjárási sajátosságokat, egyébként egységes átírással él. A szövegeket műfaji csoportokba sorolja; szinte minden verses és prózai népköltészeti jelenséggel megismertet bennünket. A sorrenddel lehetne vitatkozni, így pl. váratlanul megszakad a lírai dalok egyébként jól felépített láncolata, szólások-mesék-mondák következnek, majd kisebb és nehezen beosztható műfaji csoportokon (ráolvasás, találós, baktervers) át ismét visszatérnek a dalokhoz. Hasonlóan vitatható a balladák beillesztése is, hiszen utánuk ismét — bánatos hangulatú, búcsúzkodó jellegű — dalok következnek, és végezetül a siratóénekek zárják a sort, mint az emberi élet menetében is. *Kósa László* a közelmúltban megjelent válogatások tanulságait tehát felhasználta, ám ugyanakkor megőrizte önálló elgondolásait is, ha azokat a specialisták nem is mindig fogadják el.

A közölt népköltészeti szövegek lelőhelyét, jegyzetben pedig a pontos forrást is megadja; a hivatkozott művek külön bibliográfiában, a tájszavak szójegyzékben, a magyar helységnevek szlovák megfelelői pedig külön névjegyzékben találhatók. Igazán mintaszerű pontosság! Senki nem vezette még be a következő gyakorlatot, de talán *Kósa László* most újíthatott volna: kissé zavaró, hogy egy műfaji csoporton (pl. katonadalon) belül több évszázados, illetve múlt századi és mai szövegek szerepelnek egymás mellett, legalább a gyűjtés évét a szövegek alatt éppúgy fel lehetett volna tüntetni, miként a helységnév ott is szerepel. (Igaz, a jegyzetből ez legtöbbször kitűnik, de nem mindig, és kissé körülményes is kikeresni.)

Kósa László a folklorisztika legújabb eredményei alapján, minden műfaj és műfaji csoport jegyzete előtt összegező kismonográfiát ír, messzemenően hasznosítva pl. a népdalok tartalmi-tematikai csoportosításának, továbbá a szólások, mondák stb. osztályozásának legújabb eredményeit is. Önhibáján kívül, csak *Vargyas Lajos*

balladakutatásának tanulságait nem tudta már beépíteni. Egyébként újszerű a *halászdalok* és a *dudanóták* külön csoportban való közlése; ez utóbbi talán inkább zenei, mint szövegi szempontú antológiában lenne indokoltabb.

Kósa László bevezetőjében „helyére teszi" a kezdőkre jellemző, mindenáron sajátosat kereső, és a túlságosan is „érett" kutatókra jellemző kozmopolita elvárásokat, amikor ezt írja: „... tudománytalan vállalkozás volna a szlovákiai magyar népköltészet külön jellegzetességeiről és önállóságáról értekezni. A folklór és általában a népi kultúra alaptulajdonsága a nemzetköziség... A nemzetközi jelleget azonban más oldalról szervesen és elválaszthatatlanul kiegészíti a nemzeti jelleg..." És míg az eltelt 60 év alatt a szlovákiai magyarság kifejlesztette saját irodalmát, „... nem teremthetett ennyi idő alatt külön folklórt..." (8. old.).

A jegyzetekben gondosan kitér minden olyan jelenségre, amely bizonyos vonatkozásban a szlovákiai magyarság, illetve valamelyik csoportjának folklórjára jellemző lehet. Így ő is rámutat arra, hogy pl. *Zoboralja* régies folklórjában megtalálható a csak Székelyföldről ismert *Kőmives Kelemenné* (A falbaépített asszony), *Görög Ilona* (A csudahalott) balladája; ugyanitt és általában *Gömörtől* nyugatra feltűnően színesek, változatosak és régiesek a népszokások (újévköszöntés, Balázs- és Gergelyjárás, a farsang előtti utolsó, ún. *talalaj*-vasárnapi köszöntő, a farsangvasárnapi ún. *sárdózás*, vagyis termékenységvarázsló mondóka, a tavaszi *kiszehajtás*, a virágvasárnapi *villőzés*, a húsvéti köszöntés, a májusfaállítás, a pünkösdölés és főként a Szent Iván-napi tűzugrás a hozzákapcsolódó régies énekekkel; de van itt András-napi, Luca-napi mondóka, sőt még disznótoros mondóka is, a sok-sok karácsony körüli szokást nem is említve, talán csak a martosi *regősének*-töredéket kell külön is kiemelnünk); mindezekből a legszebb szövegeket *Kósa László* a megfelelő szokásháttér kíséretében közli.

Kellő figyelemre méltatja a feltűnően gazdag lakodalmi szokásokat, illetve énekeket is, köztük a szép menyasszony-búcsúztatókat, a menyasszonytánc és -fektetés, valamint az ún. *porkolás* énekeit is. Rámutat e lakodalmi énekek egy részének nemesi eredetére, illetve jellegére, a vőfélyvers e tájon való viszonylag kései megjelenésére (először azokat is dallamra énekelték). Egyebekben helyesen hangsúlyozza, hogy a felföldi *Mátyás*-mondák milyen gazdagok, és hogy e nagy táj nyugati szegélyén maradt meg legtovább az éjjeliőrök éjszakai kiáltozása, vagyis a *baktervers*. (Erről egyébként — főként csallóközi gyűjtések alapján — külön monográfia készült.) Mindez és még oly sok más vonás is elsősorban erre a vidékre jellemző.

Kósa László feltűnően gazdag népköltészeti antológiájának természetesen nem minden gyöngyszemére hívja fel a figyelmet, így ki-ki még bőven talál érdeklődésének megfelelő kincseket. Apróságnak látszik pl., de szakmai szempontból jelentős a csak legutóbb felfedezett *gyermekkeltetők* műfaja, melyek az altatók mintájára készültek, itt is találkozunk velük (39. old.). A lakodalmi énekköltészet keretén belül maradt fenn a középkori *Virágok vetélkedése* (155. old.), továbbá a biblikus, és itt szép, teljes változattal szereplő *Kánai menyegző* (173—175. old.). 17—18. századi virágének is helyet kapott ebben a gazdag szertartásban: — *Ó, én édes kis madár, mire vetemedtem...*; — *Zöld erdőben, sík mezőben...* (179—181. old.); ezúttal a szokásénekeket nem is említve.

E nagy táj népköltészetének régiességét a különféle műfajokban (pl. bölcsődalban, szokásénekekben, szólásokban, katonadalokban stb.) található *történelmi emlékek*, illetve utalások is hangsúlyozzák, így pl. bölcsődalban énekelték: *Nekem is volt fiacskám, A törökök vették el...* (ez egyébként a kelet- és dél-európai népek közös folklórmotívuma); szerelmi dalban *Elment a szeretőm török háborúba...*, az említett *sárdózás*ban (farsangvasárnapi termékenységvarázslásban): *Király lova hízzon, Azon megyünk hadba: Török háborúba...* És hogy necsak a törökről, hanem a németről is írjunk, íme két rokon szólás: *Hajlik, mint a német imádság, Hosszúra nyúlik, mint a német litánia!* Innen való a *Felszántom a császár udvarát... Kodály* által gyűjtött és a *Háry János*ban fel is dolgozott, klasszikus népdalunk; továbbá a

Kassa környéki, ugyancsak *Kodály* által ismertté vált: *Kossuth Lajos táborában két szál majoránna*... szintén klasszikussá vált népdalunk is.

Ebből az antológiából derül csak ki igazán, hogy főként *Kodály és Bartók*, de más jeles gyűjtők révén is mennyi népdal vált közkinccsé, köztük pl. *Zöld erdőben, zöld mezőben sétál egy madár* (Ghymes); *Gerencséri utca*... (Nyitragerencsér); *A csitári hegyek alatt*... (Alsócsitár); *Piros alma kigurult a sárba*... (Mohi); *Haj, a mohi hegy borának*... (Mohi); *A jó lovas katonának*... (Zsére); *Egy berek alatt van egy szürke ló*... (Kisvicsáp) és még annyi sok más!

Ez a régies folklór a legutóbbi időkig folytonosan meg tudott újulni, így pl. a 18. századi legényválogatót a gyermekjátékok (66. old.), a 17. századi leányválogatót pedig az amerikás dalok között (552—3. old.) találjuk. A legújabb katonadalok pedig *Kossuth Lajos*, illetve *Ferenc Jóska* helyett már a *köztársaság*ról vagy a *republikáról* énekelnek, egyéb kisebb aktualizálásokat most nem is említve.

A szokásokban erős *szlovák* hatás mutatható ki (kiszehajtás, szentiváni ének stb.), de ez megmutatkozik a balladákban, a kuruc- és a bujdosóénekekben, sőt a prózai betyárhagyományokban (pl. *Jánosík*ról mesélnek) is. A hatások-kölcsönhatások vizsgálata csak nemrég indult meg, sok még a tennivaló. Hasonló a helyzet a különféle irodalmi hatásokkal is, melyek a 18. századtól pl.: *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél*...; a 19. században át (*Petőfi, Lévay* versei) egészen századunkig, illetve napjainkig kimutathatók. Ezekre is jellemző példákat találunk ebben a gazdag gyűjteményben.

Kríza Vadrózsái (1863), *Kálmány Koszorúi* (1877—78) után ez a *Rozmaringkoszorú* is jelképes és szerencsés cím: a magyar és a szlovák népköltészet e kedves virága a *hűség* és a *tisztaság* kifejezője, ezért került a menyasszonyi koszorúba és a vőlegény kalapja mellé, most pedig e szép könyv illő címéül. Így tartalom és forma — beleértve Varga Lajos szép cím- és szövegközti rajzait is — méltó módon találkozott, nagy nyereségére mindkét nép tudományosságának és az érdeklődő olvasóknak is. *(Madách.)*

KATONA IMRE

Vétessék ki szóló szívem

ISMERTETÉS — KÖSZÖNTÉS — VALLOMÁS

„A mai gyűjtő gyakran találkozik olyan véleménnyel, mi szerint ma már felesleges népdalokat gyűjteni — írja egyik vallomásában Ág Tibor, a Nagymegyeren élő népzenekutatónk. — Ami volt, azt már Kodály és Bartók, valamint tanítványai mind összegyűjtötték. Ezt a téves nézetet szeretném megcáfolni. Igaz ugyan, hogy a mai gyűjtő lényegében új anyagra már alig számíthat, de ahogy Kodály Zoltán írta: a meglevőnek alaposabb megismerésére, a hiányos szövegek kiegészítésére állandóan szükség van.

Egyik gyűjtőutamon, 1960-ban *Gímes*re is ellátogattam. *Zsérén* és *Kolon*ban feljegyzett balladák változatai után kutatva véletlenül egy eddig ismeretlen népballadára bukkantam. A *Szép Ilona* vagy másképp *A csudahalott* balladájának szövege juttatta özvegy Balla Józsefné, született Molnár Mária, akkor 70 éves gímesi asszony eszébe *Szabó Kata* balladáját. Az eddig megjelent balladagyűjteményekben sehol se találtam *Szabó Kata* balladánk változatát. Az MTA Népzenekutató Csoportjának nagy népdalgyűjteményében is hiába kerestem. Ezért valószínű, hogy a gímesi *Szabó Kata* egy eddig ismeretlen ballada töredéke: